



Des del Mediterrani valencià a les terres dels Quebrachos argentins

Autor: Maricel Pelegrín

Data de publicació: 11-07-2021

La 'Vetlla de l'Albaet' a València i el seu correlat en la 'Vetlla de l'Angelet' a Santiago de l'Esterro, a l'Argentina. Un ritus funerari valencià que es va escampar de nord a sud d'Hispanoamèrica des dels primers temps de la conquesta i va arrelar particularment a la província de Santiago del Estero. Traducció d'En Joan Romeu.

Cercant els orígens

El ritual fúnebre que es desenvolupava en àrees rurals de l'Argentina quan moria una criatura s'estenia, amb lleus variants, per tot el territori del país. En l'actualitat la celebració s'ha anat espaiant, però avui dia encara manté plena vigència a la província de Santiago de l'Esterro, on es continua desenvolupant dins del marc de les comunitats pageses en les quals hem realitzat la nostra recerca. Se'l designa amb el nom velorio del angelito. I amb idèntica denominació, també se n'adverteix la presència en tota l'Amèrica hispana. La seva extensa dispersió territorial ens va menar a indagar sobre el seu origen i difusió.

Aquest tema s'ha prestat a una interpretació errònia. La cerimònia s'observa entre la població negra a Puerto Rico, Veneçuela, Colòmbia i altres països, de manera que es va especular, en conseqüència, que els portadors d'aquesta tradició a Amèrica havien estat els esclaus africans. De la mateixa manera va succeir en veure el ritual entre indígenes a Bolívia, Perú, Guatemala i Mèxic, i aleshores hom es va inclinar a pensar en un origen prehistòric [1].

Altamira [2] comenta que a la costa del Mediterrani espanyol es realitzava fins a èpoques recents un ball dels angelets en morir un nen. Des de Castelló fins a Múrcia, i s'estenia també a Extremadura i a les illes Canàries. D'altra banda, Vergara [3] cita que aquest ball també va existir al centre i sud d'Espanya en temps més llunyans. Hom va oferir l'exemple de llogarets de Segòvia, on les exèquies d'un nen menor de set anys eren acompanyades amb música de to alegre, executada amb tambor i flauta.

La documentació ens indica que el primitiu origen d'aquest funeral de pàrvuls té relació amb la presència dels àrabs en territori espanyol a partir del segle VIII, és a dir, des dels començaments de la conquesta. Passà a Amèrica de la mà dels conqueridors. La seva gran dispersió territorial des de Mèxic fins a l'Argentina, dins del marc de cultures etnogràfiques autòctones i de pobles de negres, com així també en societats criolles i mestisses ens mena a pensar que es va acceptar, en un espectre tan ampli de pobladors, en fusionar-se amb un cúmul de creences preexistents que coincidien en una mentalitat anàloga a la hispànica. En aquest sentit, no hem de defugir que l'Espanya del moment del descobriment del Nou Món no s'havia després encara de la cosmovisió medieval, contràriament als aires de canvi que van arribar de la mà del Renaixement a la resta de l'Europa del segle XV.

Pel que fa a temes mortuoris que estan en relació amb l'herència espanyola a Hispanoamèrica, les tradicions provinents d'Extremadura, oest d'Andalusia i Castella la Nova hi cristal·litzen amb més força. En canvi, els rígids costums del nord-oest hi tenen escassa presència. En constitueix una excepció la vetlla i dansa de l'albaet, l'existència de la qual es registra fins a la Guerra Civil Espanyola en tota la regió valenciana[4]. El registre de la nostra vetlla de l'angelet americà amb el clàssic component del ball de parella fonamenta la relació en terres americanes del ritual.

En aquest punt, convé aclarir el significat semàntic d'aquestes expressions en llengua valenciana. «vetlatori» o «velatori» és la vetlla, mentre que «albaet» és el diminutiu d'albat, mot amb el qual es denomina l'infant mort a l'edat compresa des del seu naixement fins a set o vuit anys.

Procedir a descriure i interpretar els diferents testimoniatges trobats sobre aquest ritu dins de la comunitat valenciana col·laborarà en la cerca dels punts de coincidència i divergència entre aquesta versió i la de Santiago de l'Esterio.

El Vetlatori o Velatori i la Dansa de l'Albaet

Segons ens relata Lisard Arlandis, les referències del qual seguirem en aquesta primera part [5], quan moria un «albaet» a la regió valenciana d'Espanya, l'església del llogaret ho anunciava amb un toc de morts. Com que prevalia la creença que els nens morien sense haver pecat donada la seva curta edat, la idea era que se n'anaven directament al cel i es convertien en angelets i intercedien a favor de tots els parents i amics. D'aquí ve que el toc a mort era un toc d'alegria i no el característic redoblament de campanes de quan desapareixia un adult. En relació directa amb aquest concepte, tot el que envoltava la seva vetlla i posterior enterrament era objecte d'acurats passos per honorar-lo. D'aquesta manera, es propiciava el seu poder mitjancer.

A la cambra on es procedia a vetllar l'infant, hi predominava el color blanc en els ornaments. Eren un símbol de la seva puresa. Se'l vestia amb una túnica blanca i al cap se li col·locava una corona de flors. El taüt i el cadafal també eren blancs, com també ho era el llençol que cobria l'envà que es posava a la capçalera del cadàver. En el centre d'aquesta tela s'hi adossaven estampes de la Mare de Déu amb el Nen o una imatge de l'Àngel de la Guarda. Es cobria el cos amb flors blanques i els llavis i galtes eren pintats amb carmí. Quatre ciris cremaven en els angles del taüt. En un instant es donava pas a l'inici de la dansa de la vetlla, amb música de guitarra o bandúrria, que era realitzada per tres parelles de dansaires i amb el cant de les següents cobles:

En versió original: 'La dansa del velatori/ dones vingau a ballar./ Que és dansa que sempre es balla/ quan s'ha mort algun albat./ En esta casa s'ha mort/ un angelet molt polit;/ ploreu, xiquets per ell/, que ja ha acabat de patir'[6].

Són diversos els testimoniatges d'autors que fan referència a aquest ritual, font inspiradora tant de la literatura com de la pintura. Uns d'ells, són el dibuixant francès Gustau Doré i el seu company de viatge, el Baró Ch. Davillier. Aquest escriu al 1872 les seves vivències sobre el ritual a Xixona, on hi topa de manera casual. Un altre és el del pintor valencià Josep Benlliure que té a càrrec seu la il·lustració del llibre de Vicente Blasco Ibañez La Barraca, editat el 1929. Al llibre s'hi descriu de la següent manera les exèquies d'un albaet:

"Quatre xiquetes amb faldilla vaporosa, mantellina de seda caiguda sobre els seus ulls i aire pudorós i vergonyós van agarrar les potes de la tauleta, aixecant tot el blanc cadafal [...]. Els músics preparaven els seus instruments per a saludar l'albaet a penes traspassés la porta, i, entre el desordre i la cridòria amb la qual s'anava formant la processó, reifava el clarinet, feia escales el cornetí i el trombó bufava com un vell gros i asmàtic ...) Després, trencant la gentada, van aparèixer les quatre donzelles sostenint el blanc i lleuger altar sobre el qual anava el pobre albaet, ficat al llit en el seu taüt, movent el cap del taüt amb lleuger vaivé, com si s'acomiadés de la barraca. Els músics es van posar a tocar un vals juganer i alegre, després de col·locar-se darrere del fèretre i després d'ells. S'abraonaven pel camí, i tots els curiosos formaven atapeïts grups [7]".

La vetlla de l'albaet també és estudiada per Pilar García Latorre[8], qui aclareix que en l'actualitat, ja no en resta res. Ni en la memòria dels més ancians. Esmenta E. Durán i Tortajada, qui evoca aquest costum a Benimodo en els primers

anys del segle XX. El professor López Chávarri (1871-1970) confirma la seva presència en el districte de Dénia. Sobre aquest tema nosaltres comptem amb el record de primera mà d'una dona de vuitanta anys, resident en l'actualitat a Rosario, natural de la Xara, un poblet pròxim a Dénia. L'anciana ens esmenta que va sentir de llavis de la seva àvia el següent relat: la senyora havia tingut vuit fills, però només en van sobreviure tres. Un dels seus petits fills tornava en un carro carregat de cuirs. Els cuirs, com sempre, estaven humits. El nen tenia molta son i volia dormir i li deien que esperés fins a arribar a casa. Però en el moment menys pensat es va quedar adormit damunt dels cuirs i va emmalaltir i morir poc després. L'àvia va preparar una taula vestida de blanc i va col·locar-hi l'albaet. A la nit van arribar dos homes amb sengles guitarres i dues parelles de balladors, comunicant-li que la seva intenció era acompanyar la dona. Ella ho va agrair, però els va refusar, dient-los que se li acabava de morir un fill i que "no estava per a balls" [9].

La descripció és gairebé anàloga a la que hem registrat més amunt. L'albaet jeu en un fèretre blanc, il·luminat per quatre ciris. Se'l vetllava alegrement tota la nit amb el ritme marcat per castanyoles, guitarres, bandúrries o acordió. La dansa de l'albaet era un ball cerimonial de moviments lents i suaus. Després, una parella de balladors anava essent reemplaçada per una altra i així s'alternaven fins a l'alba. Finalment totes les parelles juntes ballaven formant quadres i un cercle. Els pares convidaven els assistents a cacauets, tramussos, passes, figues i porró o bóta de vi. Els versaires improvisaven cobles amb la finalitat de consolar els pares. Moltes d'elles, en ser part de l'oralitat pròpia d'aquestes cultures pageses, es van perdre perquè no van ser escrites. Tanmateix, Maria Teresa Oller recull aquestes cobles a Montixelvo

En versió original: "La dansa del velatori/dones vingau a ballar,/ que és dansa que sempre es dansa/ quan s'ha mort algun albat./ En este poble s'ha mort/ un angelet molt polit, /però no ploreu per ell,/ que ja ha acabat de patir./ La mare i el pare ploren; /no ploren pel xic, no; /que s'ha mort la criatura/ sense saber lo que és el món./ Quin goig més gran que deu tindre/ la mare d'este xiquet,/ porque ha pujat al cel,/ i s'ha tornat angelet!" [10] i [11].

Al seu torn, Llosa de Ranes recopila amb lleus variants aquestes cobles:

En versió original: La dansa del Velatori,/ senyores, va a començar/ que és un ball que sempre es dansa/ quan és mort algun albat./ És un ball que es balla/ En molta pau i harmonia,/ menjant cacauets i tramussos [12]/ i brindant amb alegria./ La dansa del velatori,/ senyores, ja va acabar./ ¡Que elegant i que bonica!/ A tots ha de agradar"[13].

Des de l'horta de Múrcia, José Francès Pasionaria extreu aquestes cobles:

En versió original: Aunque la madre "yora"/ con ná encuentra consuelo./ É la pobre muy dichosa/ porque el hijo está en el «sielo»[14].

Dins de la regió valenciana, allí on la vetlla i dansa de l'albaet tenien major presència se centrava en la regió costanera central, per a anar gradualment decreixent cap al nord, sud i interior de l'àrea. La conformació geogràfica condicionava l'expansió del ritual. Així, la via natural del riu Túria va actuar com un element de suport en aquest sentit i les regions muntanyenques de l'interior el van frenar. Al sud de la província d'Alacant va existir un altre centre difusor, que va fer irradiar el ritual cap a Almeria i algunes altres zones d'Andalusia. Pel nord, s'estenia cap a la província de Tarragona. Malgrat l'escassetat de documentació sobre aquest tema, es coneix que també se celebrava a les comarques més properes de la mar de Castelló, València i Alacant. Dins d'aquesta última província hi ha la comarca d'Oriola. Allí, l'elevada mortalitat infantil va conduir el seu bisbe, Don Josef Tormo, a prohibir les festes de «mortitxols» o «mortitxolets», paraules que en aquesta comarca tenien idèntic significat que «albat» i «albaet». Tormo acudeix a l'Audiència de València, que finalment es pronuncia a favor seu. L'epístola que hi va ser enviada per En Tormo és d'aquest estil:

"(...)En un nombre considerable d'aquests pobles s'ha introduït el bàrbar costum dels balls nocturns amb motiu dels nens que es moren, anomenats vulgarment "mortitxols", no havent bastat, per a exterminar els danys espirituals i temporals que d'això resulten, l'afany dels meus Antecessors i meu, ni excomunionis fulminades per a bandejar-lo. Per dues, i encara tres nits, i fins que tal vegada la pudor del cadàver els obliga a avisar al capellà, solen ajuntar-se homes i dones, la major són mossos i donzelles que van a les cases dels pares dels difunts, i contra les lleis de la humanitat es gasten bromes, invectives i bufonades contràries a la modèstia, i consideracions cristianes que presenten la mort d'un fill; i després es balla fins a les dues o tres de la matinada, en què es retiren, esvalotant els carrers amb cridòria i riallades, i moltes vegades no deixant fruita en els camps, amb no poques queixes i sentiment dels seus amos. La gran població d'aquell territori fa molt freqüents aquestes funcions, pels molts nens que es moren, la qual cosa ocasiona que es perdin molts jornals, perquè, com que retirar-se a les seves cases es fa a hora en què és molt difícil que aconseguixin el descans corresponent de la nit per a treballar entre el dia, aleshores s'augmenta la seva infelicitat i misèria i es perjudiquen els expressats fins. [...]" [15].

"Que en conformitat d'allò resolt pel Consell al vint-i-set de març d'aquest any, i de l'exposat pel Fiscal de sa Majestat, manaven i van manar: Que en cap dels pobles del Bisbat d'Oriola, que existeixen dins d'aquest Regne; amb pretext de Festes, Confraries, Germanors, Tercers Ordes, Clavaries, Majordomies, Imatges de Sants col·locades en Esglésies, carrers i places, troballes d'elles, Capelles, Retaules, Ermites, Oratoris públics i privats, Octavaris i Novenaris, no vuit dies abans, ni altres vuit després de la festa, es corrin toros, jònecs i vaques, tant amb soga com sense ella, ni representin comèdies o actuacions, es tinguin balls ni altres festejos profans, i que quan s'hagin de tenir aquestes diversions de jònecs, baques, comèdies, actuacions, balls o altres jocs profans, sense aquells motius, i només per causa d'entreteniment, alleujament, o altres semblants en temps en què siguin necessàries les labors del camp, només es permetin i tolerin en els dies en què no es pugui treballar, i en els paratges o llocs de menys inconvenients per al comerç públic, i major seguretat de les Gents, deixant lliure el trànsit dels carrers públics; i es prohibeixen absolutament les màscares, i tant de dia com de nit els balls amb motiu dels Mortitxols i les funcions intitolades d'Aguinaldo (...)". S'acompanya la signatura de Don Pedro Luis Sánchez [16].

Per fer intel·ligible tot el context històric que emergeix de la vetlla i la dansa de l'albaet, cal contextualitzar-la, a Espanya, dins d'una concepció religiosa pagesa i popular, amb presència d'elements precristians. Aquestes concepcions convergeixen amb l'aportada per la invasió dels moros. Finalment, totes elles s'articulen amb el llenguatge que l'evangelització catòlica va introduint com a principis ètics. Aquesta amalgama d'influències dóna com a resultat formes d'acostar-se al sagrat que entren en pugna amb les postures hegemòniques i ortodoxes de l'Església. Així, es produeixen formes religioses que tenen relació amb una mentalitat lligada amb allò mític, clarament visible en el món rural i etnogràfic al qual ens estem referint. La comanda del Bisbe d'Oriola a l'Audiència de València datada a l'últim quart del segle XVIII és un eloqüent exemple que il·lumina aquesta trama de significats divergent. D'una banda, entre allò que segueix el poble i, per l'altra, el que l'autoritat religiosa vol que el poble senti. L'àmbit institucional s'oposa al fet que durant les vetlles de nens tinguin lloc "bromes, invectives, bufonades i balls", i vol que es retirin del lloc la "cridòria, renills i riallades". No solament ho consideren inapropiat per al moment de dolor que hauria d'emergir enfront d'aquesta pèrdua, sinó que a més conceben que aquesta conducta "ocasiona que es perdin molts jornals" en no permetre el necessari descans als treballadors que participen de la vetlla. Hi veuen un espai de diversió festiva allà on hi hauria d'haver llàgrimes. A les autoritats se'ls escapa els signes que comuniquen estructures irracionals i que atorguen sentit a aquests comportaments. Aquí entra en joc el concepte antropològic de festa que elabora Joseph Pieper [17]. La festa és vista no com un esdeveniment de simple entreteniment sinó com una trobada amb allò sagrat. Una manera de transcendir la vida quotidiana, d'aliar-se amb la potència celestial perquè ofereixi seguretat i confiança enfront de la qual la mort ens deixa sense paraules, màximament quan aquesta involucra un petit. En el cas de la vetlla de l'albaet com en el ball cerimonial que l'acompanya, és imprescindible complir amb el rigor cerimonial, realitzar les ofrenes corresponents, preparar el cadàver segons indica la tradició. D'aquesta manera estarem conjurant la mort, preservant-nos de la seva temuda influència, i col·laborant perquè l'albaet es desprengui del món terrenal i ascendeixi als cels com a aliat i mitjancer dels seus pares, padrins i amics. Però també en aquestes idees, la mort és vista com un trànsit, i els morts presenten idèntiques afinitats i necessitats a les quals tenien en vida. Per això hi ha cabuda a una relació pròxima amb ella i existeix un lloc per al ball, el menjar, la música i els jocs [18]. La vetlla s'enquadra dins un espai de contenció i trobada, afavorint així les relacions socials, col·laborant en la construcció d'una identitat com a societat. Per contra, hi ha l'argument de l'Església que el veu, des d'un punt de vista positivista, com a pèrdua d'hores de feina, és a dir com a lucre cessant. Les cultures folklòriques ho viuen com una retribució a la divinitat. Un do que encoratja la renovació cíclica de la vida humana [19].

Les imatges religioses que eren presents durant la vetlla estan associades amb la protecció que han d'oferir a l'albaet segons la representació que forma d'elles l'Església Catòlica: la Mare de Déu amb el Nen Jesús i l'Àngel de la Guarda.

Que el ritual hagi estat font inspiradora de pintors, novel·listes, dramaturgs i poetes ens n'indica la seva transcendència, importància i vigència fins a les primeres dècades del segle XX.

La vetlla de l'Angelet a Santiago de l'Esteró

Introducció

Abans d'anar acostant-nos a aquesta celebració dins de la província argentina on més pervivència manté en el temps present, farem un ràpid cop d'ull a la versió mexicana de la cerimònia. D'acord amb el que ja expressàvem més amunt,

la vetlla de l'angelet existeix a tota l'Amèrica hispana. És el cas de la tradició que hi ha a Mèxic el Dia dels Morts. Allí aquesta diada adquireix gran rellevància dins d'un context popular. I justament, aquest costum, que es va formar durant l'època colonial a Nova Espanya, continua persistint actualment. Antigament els enterraments d'angelets, tenien característiques peculiars. El capellà vestia robes blanques, es resava la Gloria Patri i es difonia la notícia amb un únic repic de campanes en lloc del doble repic per als adults. L'infant mort era vestit amb roba corrent, col·locant-li al cap una garlanda de flors o d'herbes aromàtiques com a senyal de virginitat. Era freqüent que es decorés el taüt amb colors i tafetà. En tot el ritual hi era omnipresent un clima festiu, d'alegria, que es manifestava en l'explosió de coets, els citats repics de campanes i la música [20]. La data cristiana per a honrar als morts, el 2 de novembre, va sofrir una modificació en terres asteques, car el dia dels angelets se celebrava el 31 d'octubre, la dels adults el 1r de novembre i el 2 la dels Fidels Difunts. Aquesta influència també es registra entre els maies del Iucatan [21].

Retornant de nou a l'Argentina són molts els autors que citen en diferents províncies la vetlla que es feia, en les zones rurals, quan moria un pàrvul. Juan Bautista Ambrosetti l'esmenta per a la regió de Misiones i també el seu rerefons festiu [22]. Adán Quiroga la situa a l'oest de Catamarca i Salta i en remarca la vetlla alegre en la qual es dansa, es menja garrofa, de la qual fruita se'n beu el licor [23]. Vicente Agüero Blanch descriu els observants en el departament de Malargüe, al sud de Mendoza. Allí l'angelet és transportat al cementiri a cavall, col·locant-lo per davant de la muntura, mentre el genet el va sostenint. Durant la novena que segueix a l'enterrament, un tabú castiga els pares: abstinència sexual, car hom creia que si la dona quedava embarassada, el fill moriria dins el ventre [24]. Alicia Q. de Kussrow es fixa en la informació aportada per l'enquesta folklòrica del 1921 feta a la província de Còrdova. En efecte, ella hi registra l'existència del ritual en un seixanta per cent dels testimoniatges [25]. Per part seva, Daniel Granada refereix la cerimònia dins de l'àrea del Riu de la Plata. Els concurrents ballaven, cantaven, jugaven amb la roba, com ocells nocturns, del 'pulpero' (basar tradicional d'Hispanoamèrica), 'la cortina del amor'. Granada adverteix que molt sovint la vetlla de l'angelet era ocasió de batusses, moltes de les quals acabaven de manera escandalosa a causa de l'abundant ingesta d'aiguardent o licor de canya. "Pronunciar «vetlla» és gairebé dir enrenou o bullici [...]" [26].

La vetlla

A les regions més allunyades de la influència dels centres urbano-industrials contemporanis encara perduren idees sobre la mort que ens posen davant d'una cosmovisió que atorga a aquesta un valor diferent. En el cas de Santiago de l'Estero la ritualització de tot el que gira al voltant de la desaparició física d'una persona permet acceptar la mort i trobar-li un significat. Concebuda aquesta com a trànsit o ritu de passatge cap a l'altra vida, es fa necessari col·laborar en el despeniment del finat del món terrenal i en la seva inserció en l'altre. Es creu en la potència de la mort per a influir negativament o positivament sobre els vius, d'acord amb com s'estableixi el tracte de l'home amb ella. Des del punt de vista ontològic les seves necessitats són anàlogues a les dels humans. Per tal motiu totes les cerimònies fúnebres estan orientades a aplacar la seva voluntat per aconseguir, així, de tenir-la com a aliada. Això és el que es persegueix en realitzar la vetlla de l'angelet. Es creu que un nen des que neix fins aproximadament els vuit anys no ha tingut ocasió de pecar. En morir en aquesta edat ascendeix als cels, on es converteix en un mitjancer. Però millor deixem que parlin els protagonistes:

"[...] Quan mor un xiquet se'l prepara amb paper cardí una flor que li posen a la boqueta. Ho fa la padrina, per exemple. La mamà li ha de posar llet a la boqueta. La padrina li ha de posar la flor. Després es construeixen una mena d'ales que hom li cus a la roba aquí, per sobre els bracets, perquè voli, diuen. Després, un fil acolorit, filat, tenyit, fil que fem nosaltres. Se li lliga un cordó a la cintura: a vegades, aquí, en el collet, com una bufanda. Així, se li posa tot el que es vulgui. I això és perquè algun dia, quan nosaltres ens morim, aquest bebè, aquest àngel, vingui i ens trobi, i llavors nosaltres ens agarrem darrere d'aquest nus que vam fer i arribem al cel. [...]". Com sempre, es té per costum que tota la roba, per més que sigui nova, sigui ficada a la caixa. Si no cap en el taüt, es fa un pou prop de la casa, per exemple, i se l'enterra aquí. "Se li posa una creu., Si vós no podeu anar al cementiri perquè és lluny, llavors aquí tens la roba i aquí veles. [...] La padrina ajuda [...] a pagar les despeses de la celebració que s'organitza. [...] Al matí de la vetlla s'acostuma a fer el rostit per a tots els que han començat el dia, el rostit i la sopa... això és tradicional [...]"[27].

El testimoniatge de la nostra entrevistada deixa traslluir els pensaments que condensen aquest ritual. El cos del petit difunt és objecte d'una acurada preparació igual que l'habitació on es realitza la vetlla:

"Li preparen el «cel», li posen flors o formen colomins de paper, els pengen pel mig i ell camina volant, com si fos un colomí agafat pel llom [...] i el pengen [...]. Formen el cel amb un llençol blanc [...]. Aquest envà és el cel" [28].

Es procedeix amb l'infant com si encara tingués alè vital, Així, se satisfan les seves necessitats de roba, ornament i llet. En aquests actes subjau la representació escatològica d'una vida post mortem semblant a la terrenal. El cel, com a espai teològic, sempre implica una ascensió que comporta una certa dificultat. De la incorporació d'ales i del cordó amb

nusos emergeixen construccions mentals pròpies tant de les cultures etnogràfiques com de les pageses; unes construccions mentals que es mouen en un món on els actes són concrets, sense abstraccions.

"A l'angelet se li col·loquen les aletes perquè pugui volar, així la mare no ha de plorar gaire perquè diu, cantant, aquests versos: «Mareta de la meua vida no em facis tant de plor. Si no, no podré volar. Perquè si mulles les aletes, no puc volar»". No pot anar-se'n al cel [29].

Tampoc estan absents del desenvolupament de la vetlla els menjars, les begudes i el banquet ritual, que té lloc al matí, abans d'anar al cementiri: "Al matí s'acostuma a fer el rostit per a tots els que han començat el dia. El rostit i la sopa... això és tradicional.". "S'usa molt el mate". "Ens conviden a cafè, mate, rostit". També ens deien que la nit de la vetlla sol oferir-se guisat d'arròs, begudes blanques com ginebra, whisky, cafè amb conyac, vermut, o suc. Les vetlles es transformen en llocs de socialització, solidaritat, on els directament afectats demostren la seva hospitalitat.

Malgrat adscriure l'infant difunt dins la categoria d'àngel pel fet que la seva curta edat no ha permès que tingués l'ocasió de pecar, si es troba molt greu o ja ha mort, les resadores han de fer una mena de cerimònia de baptisme que es coneix com a 'agüita' de socors, un ritus purificador. En aquest aspecte es fa palès el temor cristià que si els nens moren sense el baptisme no van al cel:

"Abans érem tots batejats per les resadores. Es resa un Parnostre, una Avemaria, una Glòria, aquestes coses i bo, després diu: «Bé, jo et beneixo en el nom del Pare, del Fill, de l'Esperit Sant i li tira aigua beneïda, que sempre tenim. I pregunta a la padrina, per exemple: ?Mònica, vols que Maria Agnès sigui batejada? Sí, ho vull. El padrí diu, per exemple: ?Vols que en tal sigui batejat? Sí, ho vull? respon. [...]. Després demanen la benedicció al padrí, a la padrina, al pare i a la mare. I bo, als altres que hi són també els fan demanar la benedicció, També a un nen si hi és i ja sap parlar. Els grans li posen la mà i li diuen: ?Dóna-li la benedicció. Bé, els padrins responen: «que Déu el beneixi o que Déu el tingui en la seva gràcia!»[30].

D'altra banda, una altra informant, la mare de la qual era resadora, ens relatava el que corresponia fer quan la criatura ja estava morta:

"El noi es diu Jesús. No li tornen a posar el nom que ells li van posar. Ha de ser Jesús Natzarè. Natzarè o Jesús, aquests noms es posen quan està ja mort el xiquet. Però sempre el bategen [...]. Ella beneeix l'aigua. O si no, si no en té ?a vegades ella no en tenia ?, perquè a vegades, quan anava a les misses, ella en portava aigua beneïda. [...] ". I diu: ?Ja no és d'aquí. És ja d'un altre món, l'angelet" [31].

Els resadors van ser sempre personatges paradigmàtics dins de la societat de Santiago. Generalment eren dones, encara que alguns evoquen el record de resadors homes. En zones de difícil accés, amb escasses comunicacions i població dispersa, la presència de ministres de l'Església Catòlica que impartissin els sagraments no es dona amb assiduitat. Per la qual cosa les resadores oficiaven baptismes en casos de necessitat, dirigien els resos i càntics en les vetlles, les novenes, les festes del santoral i en les il·luminades ?que es fan pel Dia dels Morts, a la nit que va del 1r al 2 de novembre en motiu de recordar els que se n'han anat. És comú retribuir monetàriament les resadores per la seva feina durant la vetlla, la novena, les il·luminades o aniversaris. No obstant això, algunes ofereixen el seu treball voluntàriament, encara que aquest gest porta implícit un reconeixement. N'Aurèlia, filla d'una resadora, ens deia: ?Sempre diuen que cal pagar perquè li valgui a la persona que està morta [...]. Per exemple, jo faig resar una resadora per a la meua mare i aquesta resadora, si jo no la pago, jo no puc fer-la resar". [...]. Per això sempre cal donar-li pistrincs. Sempre cal pagar [...]" [32]. Hi ha casos en què la resadora es complimentada amb mercaderia. Mentre que és molt freqüent que per als adults durant les vetlles, les novenes i les il·luminades, les resadores entonin lloances, càntics religiosos antifonaris. En el cas dels angelets, abans se'ls dedicaven trisagis i ara se'ls canten versos [33].

"Des de casa meua he sortit amb una torxa encesa a vetllar aquest angelet que el senyor ha recollit. Com que la mare d'aquest angelet està de dol, li cantaré aquest vers perquè li serveixi de consol. Angelet del senyor, plorant gotes de sang en el cel i en la glòria, pregaràs pel teu padrí. Angelet del senyor, amb aquestes dignes paraules en el cel i en la glòria pregaràs per la teua padrina. Angelet del Senyor, plorant gotes de sang en el cel i en la glòria pregaràs pel teu pare i mare. Angelet del Senyor, porta el teu ram a la mà en el cel i en la glòria, pregaràs pels teus parents. Angelet del Senyor, porta el ram en el teu front al cel i a la glòria i pregaràs pels teus parents [...]. Adéu, pare i mare, padrí i padrina. Em donareu les vostres benediccions per anar a la glòria divina. Déu li ho pagui a la meua mare, que Déu li ho ha de pagar per la llet que m'ha donat amb tan fina voluntat. Mareta de la meua vida, no em facis tant de plor, que em mullaràs les aletes i no podré volar. La mare d'aquest angelet no seria feliç si el Senyor no l'hagués recollit en bona edat. Angelet del Senyor, confesso en la capçalera. En el cel i en la glòria pregaràs per qui et vetlla. Angelet del Senyor, pedra blanca i pedra blava, la Mare de Déu doni la seva gràcia i el Senyor i les seves benediccions" [34].

La novena que comença a la mateixa tarda en què es va realitzar l'enterrament no es compleix en el cas dels angelets la cerimònia fúnebre dels quals conclou després de l'enterrament. Respecte de les despeses que es desprenen del menjar amb què es convida en la vetlla, de la preparació de l'angelet i la seva habitació, és la seva padrina qui n'ha d'assumir el cost. La seva presència és considerada valuosa i a les seves mans queda l'organització de les pompes fúnebres. Això demostra una vegada més, la importància que adquireix la col·laboració en aquestes societats. En aquesta celebració la funció estrictament sacramental és sobrepassada. Es constitueix un llaç indissoluble de sang entre la padrina i el seu fillol. La manifestació del dol, freqüent davant la defunció dels adults, no es manté en el cas de la vetlla d'angelets. No es mostra cap evidència externa que denoti la pèrdua que ha sofert la família.

Mentre que les visites a les tombes dels adults es fan els dies dilluns en els cementiris, les dels angelets tenen lloc els dissabtes. "Es diu aquí que és el dia de les ànimes", ens relatava Na Noemí. S'acudeix al cementiri per encendre espelmes a sants i morts, per portar-hi algun ram de flors de paper i per resar. Hom pot contractar una resadora perquè ho faci. També s'estableixen diferències en l'orientació dels sepulcres. La creu dels adults mira cap a llevant i la dels d'angelets cap al ponent. Encara que la majoria de les tombes ho respecten, s'observen algunes excepcions.

El cadàver «parla» i exerceix la seva voluntat per mitjà d'uns certs signes que transmeten presagis. Als angelets que moren amb els ulls oberts, se'ls col·loquen monedes sobre els ulls per facilitar-ne el tancament. Es creu que el nen mort amb els ulls oberts va cridant d'altres parents. De la mateixa manera, ens relatava Na Ruperta que si el taüt en ser transportat cap al cementiri pesa massa, sembla que va cridant algun dels parents.

Tancant idees

La confluència de components semblants entre la vetlla de l'albaet a València i la vetlla de l'angelet a Santiago de l'Esteró és notable. Per exemple, l'esperit festiu que envolta el ritual expressat amb la presència de dansa, música i el llançament de coets o els elements simbòlics comuns com les ales, el llençol blanc representant el cel, les flors o la corona ?que també tenen com a color predominant el blanc associat a la puresa de l'angelet. O també la creença comuna en el poder d'intercessió que té el pàrvul mort, mitjançant entre les potències i els éssers humans, sempre que s'executi el ritual mortuori indicat per l'ethos (costum i conducta social). O bé l'existència de cobles i versos que al·ludeixen a les circumstàncies de la mort de l'angelet i que, comuniquen, des d'un llenguatge poètic, les idees que tenen sobre la vida, la mort i el més enllà. Tots aquestes temes organitzen el nivell axiològic en totes dues cultures.

Maricel Pelegrín

Autor i ©: Maricel Pelegrín 2005

Publicació: Espéculo. Revista de estudios literarios. Universidad Complutense de Madrid

Font:

<http://www.ucm.es/info/especulo/numero30/velorio.html>

Il·lustració: Florencio Molina Campos. La vetlla de l'Angelet. Novembre 1931

Traducció del castellà per Joan Romeu.

Bibliografia:

ÁBALOS, Jorge. Shunko. Bs.As., Losada, 1970.

AGÜERO BLANCH, Vicente Orlando. Prácticas mortuorias en el Departamento de Malargüe. Mendoza, Museo de Historia Natural, 1963. Vol.XV, pp.23-32.

AMBROSETTI, Juan Bautista. El diablo indígena. Bs.As., Convergencia, 1976. 145 p.

ANGUIANO, Marina. "Origen y significado de Días de Muertos". En: Las Tradiciones de Días de Muertos en México, SEP, Dirección General de Culturas Populares. Dirección General de Publicaciones y Medios, Dirección General de Bibliotecas, Programa de Artesanías y Culturas Populares, México D.F., Noviembre de 1987. pp.5-11.

ARLANDIS, Lisard. Fiestas y costumbres de Valencia. Valencia, José Huguet editor, 1987, 127 p.

COLUCCIO, Félix. Diccionario folklórico argentino. Bs.As., Plus Ultra, 1994. 673 p.

CUAIK, Addy Rosa. "Los ritos mortuorios de los mayas de Yucatán". En: Las Tradiciones de Días de Muertos en México, SEP, Dirección General de Culturas Populares. Dirección General de Publicaciones y Medios, Dirección General de Bibliotecas, Programa de Artesanías y Culturas Populares, México D.F., Noviembre de 1987. pp.85-88.

FARO DE CASTAÑO, Teresita. De magia, mitos y arquetipos. Bs.As., Edit. De Belgrano, 1985, 323 p.

FORGIONE, Claudia. Claves de la cultura tradicional argentina. Noroeste. Bs..As., Universidad Libros, 2001. 122 p.

FOSTER, George. Cultura y conquista. La herencia española de América. Xalapa, México, Universidad Veracruzana. Biblioteca de la Facultad de Filosofía y Letras, 1962.

GARCÍA LATORRE, Pilar. El vetlatori del albaet. Zaragoza, Anubar ediciones [s/f].

GRANADA, Daniel. Supersticiones del Río de la Plata. Montevideo, Capibara, 2003.

KUSSROW, Alicia Q. de. "El velorio del angelito". En: Hombre y Cultura en Hispanoamérica. Misceláneas en Homenaje a Augusto Raúl Cortazar. Universidad Nacional de Salta, Consejo de Investigaciones, Facultad de Humanidades, Instituto de Folklore y Literatura Regional, 1997. P.343-351.

PELEGRÍN, Maricel. "La figura del Gaucho Olegario Álvarez como epifanía de lo sagrado en Saladas, Corrientes". En: Vº Congreso Latinoamericano del Mercosur y IXº Jornadas Nacionales de Folklore. Villa Carlos Paz, Córdoba, 9-12 de noviembre de 1999.

QUIROGA, Adán. Folklore calchaquí. Bs.As., Alberto Casares, 1994. 272 p.

RODRÍGUEZ ÁLVAREZ, María de los Ángeles. Usos y costumbres funerarias en la Nueva España. Zamora, Michoacán, México. El Colegio de Michoacán.: El Colegio Mexiquense, 2001, 317 p.

WAGNER, Emilio. "Un velorio a orillas del río Salado, República Argentina". En: Nuevas propuestas, Universidad Católica de Santiago del Estero, Santiago del Estero, N°27, junio de 2000, pp.127-133.

Notes:

[1] García Latorre, P. (s/f): 19.

[2] Altamira, y Crevea, Rafael, 1905:22; cit. por Foster, 1962:253.

[3] Vergara y Martín, Gabriel María, 1909:44; cit. por Foster, 1962:253

[4] Cfr.Foster, G., 1962:269.

[5] Arlandis, L. 1987:30-32.

[6] La traducció com així mateix la correcció de la correcta grafia valenciana, va ser realitzada gràcies a la desinteressada col·laboració de la professora de valencià Laura Useleti, de València, Espanya.

[7] Blasco Ibañez, V.: 1929. Cit. por Arlandis, Op.cit. p.32.

[8] García Latorre, P.; (s/f): p.4 -18. A partir de aquí transcribimos su aporte.

[9] Testimoni registrat por la Profesora Laura Useleti a Rosario, Santa Fe, agost del 2004.

[10] García Latorre, P.; Op.cit. p.5.

[11] En aquestes cobles i en les següents, comptem novament amb la traducció i correcció de la professora Laura Useleti, de València, Espanya.

[12] Aquest vers es tradueix: "menjant cacauets i tramussos". Com que la resta dels versos són comprensibles, no en

[13] García Latorre, P.; Op.cit. p.6.

[14] García Latorre, P.; Op.cit. p.6.

[15] García Latorre, P.; Op.cit. p.17.

[16] García Latorre, P.; Op.cit. p.18.

[17] Cfr. Pieper, Joseph. 1974: 24, 40 y 63.

[18] Faro de Castanyer, T.; 1985: 176. A l'Antiga Grècia i Roma era costum jugar dins del perímetre dels cementiris. Prova d'això és que s'hi han trobat tabes, daus i gobelets.

[19] Cfr. Pieper, J.; Op.cit. p.24.

[20] Rodríguez Álvarez, M.; 2001: 94.

[21] Cuaik, A. ; 1987: 86.

[22] Ambrosetti, J.B.; 1976:28.

[23] Quiroga, A.; 1925:105-106.

[24] Agüero Blanch, V.; 1963:29-31

[25] Kussrow, A.Q.de; 1997:343.

[26] Granada, D.; 2003:77.

[27] Pelegrín, M. ; 2001. Entrevista realitzada a Barrial Alto, Santiago de l'Esteró.

[28] Pelegrín, M. ; 2001. Entrevista realitzada a Pozo Mositoj, Santiago de l'Esteró.

[29] Pelegrín, M. ; 2002. Entrevista realitzada a Pozo Mositoj, Santiago de l'Esteró.

[30] Pelegrín, M. ; 2001. Entrevista realitzada a Barrial Alto, Santiago de l'Esteró.

[31] Pelegrín, M. ; 2003. Entrevista realitzada a Shispi, Santiago de l'Esteró.

[32] Pelegrín, M. ; 2003: Entrevista registrada ea Barrial Alto, Santiago de l'Esteró.

[33] Els informants ens deien que les lloances no són cantades en totes les comunitats rurals i urbanes. Per exemple, a la ciutat de Loreto es reciten, però no a Brea Pozo ni a la muntanya. Però sí a Barrial Alto, mentre que són absents a Barranca Colorada, per citar només alguns exemples de llocs que són pròxims entre si. Allí on no hi ha lloances es resa només el rosari.

[34] Pelegrín, M. ; 2003 material aplegat a Barrial Alto, Santiago del Esteró.